

Kerkuil de boer op

Vogelbescherming
N E D E R L A N D

Colofon

Uitgave

Vogelbescherming Nederland, 2004

Teksten en samenstelling

Johan de Jong, Albert Fopma,

Paula Huigen (tevens eindredactie & productiebegeleiding)

De drie portretten verschenen eerder in Vogelnieuws,
Themanummer Kerkuil (bewerking: René de Vos).

Met dank aan Reinder Dokter

Vormgeving

Edwin van de Laar Grafisch Ontwerpburo, Breda

Tekeningen

Elwin van der Kolk

Druk

Thieme Grafimedia Groep Deventer

Papier

Omslag: 250 gr hv mat mc

Binnenwerk: 115 gr hv mat mc

Oplage

18.000

**Deze brochure kwam mede tot stand dankzij
een gift van Thieme Grafimedia Groep.**

© 2004 Vogelbescherming Nederland, Zeist

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, micro-
film of welke andere wijze ook, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Fotografie

Foto Natura: A. Schenk (voorzijde omslag, landschap)

Harry Fiolet (pag 4; pag 6; pag 26), Albert Fopma (pag 9, Allan Loisi; pag 24, Johan de Jong),

Paula Huigen (pag 9, Anton Meenink), Hans Hut (voorzijde omslag, kerkuilen; pag 18; achter-

zijde omslag), J. Koopmans (pag 29, kerkuil op hectometerpaaltje), Eddy Kuis (pag 10;

pag 13; pag 20; pag 24, prooioverdracht; pag 30; pag 31), Jan Vink (pag 19; pag 25), Stichting

Kerkuilenwerkgroep Nederland (pag 16)

Het werk van Vogelbescherming Nederland wordt
ondersteund door de Nationale Postcode Loterij.

Inhoud

	pag
Voorwoord	5
1 35 jaar samenwerking voor de kerkuil	6
2 Portret van de kerkuil	10
3 De kerkuil-biotoop	12
4 De spijskaart	16
5 Baltsen en broeden	20
6 Bescherming is mensenwerk. Doe mee!	26
Adressen en websites	30

“Als er jongen zijn is het ’s avonds een hele toer om in bed te komen. Eigenlijk zit je voortdurend met spanning te wachten totdat de uilskuikens weer worden gevoerd.”

Een broedend paartje kerkuilen op je erf houdt je soms uit de slaap! Dit citaat uit 1992 van de Friese veehouder Jacobi is illustratief voor de bezieling waarmee het kerkuilenwerk de afgelopen decennia gestalte kreeg. Een sterk verbond van de landelijke en regionale kerkuilenwerkgroepen en hun vrijwilligers, enthousiaste boeren en een ondersteunende rol van Vogelbescherming Nederland. En dat allemaal om een van de meest intrigerende vogelsoorten, de kerkuil, voor ons land te behouden.

Vanwaar deze collectieve krachtsinspanning voor één soort? De kerkuil stond als ‘boerenuil’ jarenlang symbool voor ons agrarisch landschap. Een gevarieerd landschap met veelal gemengde bedrijven en ruim plaats voor óók de wilde flora en fauna. De kerkuil was er kind aan huis, een welkome gast die muizen en ratten ruimde. Tot de strenge winter van 1962-1963. De populatie van de vorstgevoelige kerkuil daalde tot nog geen honderd broedpaar. Normaal zou de soort krachtig genoeg zijn, van deze ‘natuurlijke selectie’ te herstellen. Maar als deze beruchte winter iets leerde, dan was het dat de leefomstandigheden op het platteland sterk ten nadele van de kerkuil veranderden. Op de weg naar een moderne, efficiënte bedrijfsvoering verdwenen de traditionele broedplaatsen. Het landschap werd minder aantrekkelijk voor de uil en zijn prooidieren, en pesticiden bereikten de top van de voedselketen – en daarmee ook alle roofvogels en uilen.

Eind jaren zestig kwamen de eerste beschermingsinitiatieven, vooral gericht op herstel van nestgelegenheid. Wat begon als een actie van enkelingen, groeide al snel uit tot hechte regionale samenwerkingsverbanden met een sterke betrokkenheid van boeren. In 1986 vonden die een plaats binnen de overkoepelende landelijke Kerkuilenwerkgroep Nederland. De aandacht had zich toen allang verbreed tot gedegen onderzoek en aandacht voor de kerkuilenbiotoop.

Dankzij al die inspanningen in de afgelopen 35 jaar is de kerkuil uit een diep dal gekomen. Dat is een geweldige prestatie van heel veel betrokkenen. Het bewijst bovendien de kracht van samenwerking, waarbij verschillende partijen elkaar ieder met eigen expertise en mogelijkheden aanvullen en ondersteunen. Vrijwilligers, onderzoekers, boeren en andere bewoners bij broedplaatsen, Vogelbescherming Nederland, de overheid en sponsors, zij allen hebben een stevig fundament gelegd voor de kerkuilenbescherming in ons land. Het is aan hen te danken, dat we anno 2004 weer volop de spanning en sensatie kunnen beleven van een nachtelijke ontmoeting met de kerkuil.

Adri de Gelder
Directeur Vogelbescherming Nederland

1 35 jaar samenwerking voor de kerkuil

“De kerkuil wordt met uitsterven bedreigd”, kopte nieuwsbrief De Lepelaar van Vogelbescherming Nederland in 1970. Hoewel exacte cijfers ontbraken, was het duidelijk dat de kerkuil aan een ongekende vrije val bezig was. Tot ver in de jaren vijftig was de soort met 1.500 tot 3.000 broedparen een algemeen voorkomende broedvogel in ons agrarisch land. In 1979 werd dat aantal op minder dan 100 geschat. Hoe kon de eens zo populaire uil zomaar in het niet verdwijnen?

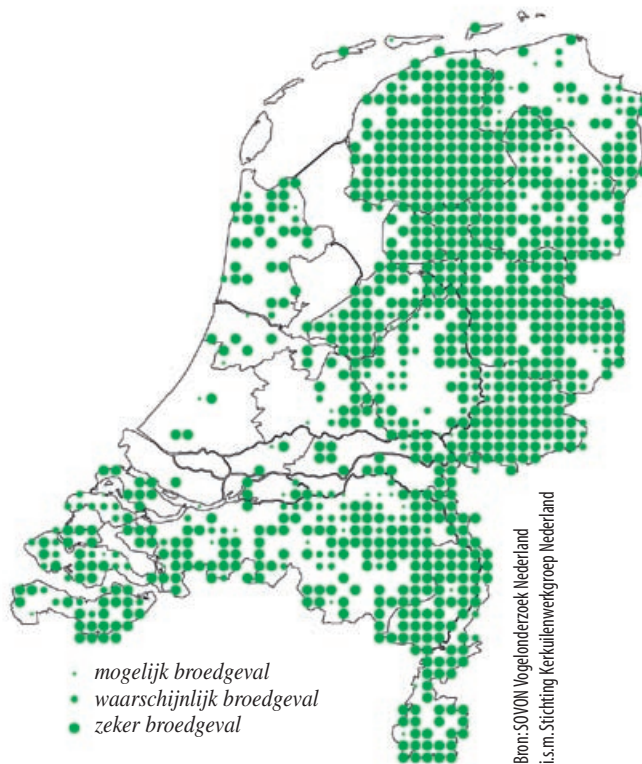
Kerkuil is geen sneeuwuil

Begin 1963 was Nederland omgetoverd tot een arctisch landschap. De vorst regeerde met strenge hand, en een dik pak sneeuw bedekte wekenlang de landerijen. Zelfs de meest getrainde elfstedenrijders capituleerden voor de felle noordooster, die van de schaatstocht een schier onmogelijke pool-expeditie maakte.

Bij veel geschikte nestplaatsen komt de kerkuil voor een dichte muur.

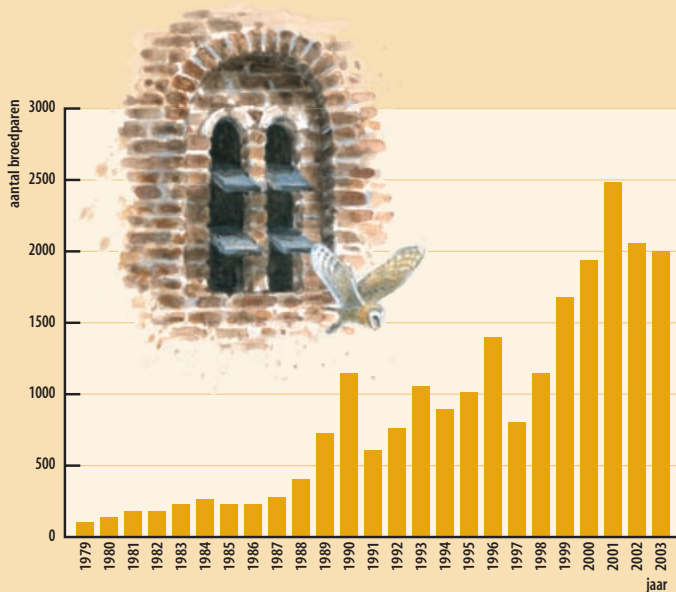
Ook vogels kregen hun portie, maar voor de kerkuil verliep deze winter helemaal desastreus. De sneeuw belette deze veldmuis-specialist prooi te vinden, en de vetreserves waren niet toereikend om de extreem langdurige winter zonder voedsel te overleven. Naar schatting begonnen nog geen honderd paren in het voorjaar van '63 aan een broedpoging. De kerkuil bleek kwetsbaar en bedreigd, en zijn aantal zou voor langere tijd blijven schommelen rond onnatuurlijk lage aantallen.

Bron: SOVON Vogelonderzoek Nederland
i.s.m. Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland

Verspreiding van de kerkuil, periode 1998-2000

Kerkuilenbroedparen in Nederland 1979-2003

Tot in de jaren vijftig broedden er in daljaren met een lage veldmuizenstand zo'n 1.800 kerkuilen in ons land. De muizenrijke topjaren telden rond de 3.500 broedpaar. Na de strenge winter van 1962/63 kwamen slechts enkele tientallen kerkuilen tot broeden. Er volgde een licht herstel, met naar schatting 500 tot 800 broedparen in 1967. In de jaren daarna schommelde de stand tussen de 200 en 700. Na de strenge winter van 1979 werden slechts 100 broedparen geteld. West-Nederland en de kleigebieden in het noorden raakten geheel ontvolkt. Op de hogere zandgronden van Oost-Friesland, West-Drenthe, Twente, Achterhoek en Noord-Brabant vond daarna langzaam herstel plaats.

Dankzij intensieve bescherming nam het aantal broedparen vanaf 1988 sterk toe. In 1990, een topjaar voor veldmuizen, werd voor 't eerst sinds 30 jaar de grens van 1.000 ruim overschreden. Sinds vele jaren broedde toen ook weer een paartje in Noord-Holland. Na enkele daljaren werden in 1993 wederom meer dan 1000 broedparen vastgesteld. Daarna volgden nog topjaren in 1996, 1999, 2000 en 2001.

(Bron: Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland)

Veranderingen in de landbouw

Waarom kon de kerkuil zich niet op een natuurlijke manier herstellen van deze barre winter? Het antwoord vinden we bij de snel veranderende omstandigheden in de landbouw. Van oudsher was de boerenschuur een 'tafeltje dekje' voor de uilen. Maar met het verdwijnen van de graanopslag in schuren ruimden ook de muizen het veld. Het gebruik van allerlei bestrijdingsmiddelen in de landbouw deed de muizenstand evenmin goed. Bovendien bereikten de chemicaliën, zoals het beruchte DDT, via de voedselketen predatoren als roofvogels en uilen, met fatale afloop. Kerkuilen werden hier weliswaar niet zo massaal door getroffen als bijvoorbeeld buizerd of sperwer, maar behoorden zeker ook tot de getroffen vogelsoorten.

Kerkuil voor dichte deur

Daarnaast verdween op veel plaatsen geschikte broedgelegenheid. Kerktorens en kerkzolders werden ontoegankelijk gemaakt voor kauwen en duiven, net als invliegopeningen in boerenschuren. Maar daarmee verdween ook broedgelegenheid voor de kerkuil. En tot slot werd het landschap steeds kerkuil-onvriendelijker. Met de toename van de bedrijfshygiëne en het verdwijnen van kleinschalige landschapselementen als heggen en ruige hoekjes, werd het voor muizen steeds minder aantrekkelijk. En in toenemende mate zouden kerkuilen kennis maken met de risico's van het autoverkeer tijdens hun nachtelijke jacht boven de wegbermen. Het

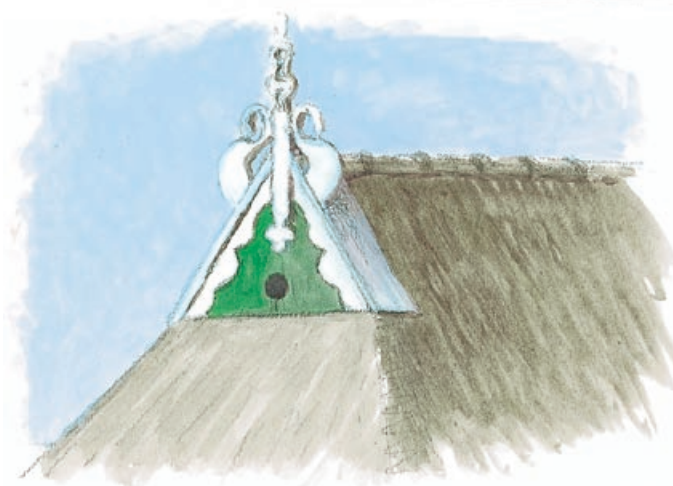
35 jaar kerkuilbescherming

- 1968** Onno de Bruyn experimenteert met nestkasten voor de kerkuil. In de Achterhoek worden er vijf met succes door kerkuilen benut.
- 1969** Comité ter Instandhouding van de Drentse Fauna stelt een premie in voor elk geslaagd broedgeval van de kerkuil in de provincie.
- 1970** Sjoerd Braaksma luidt in *De Lepelaar* van Vogelbescherming Nederland de noodklok voor de kerkuil.
- 1971** Vogelbescherming Nederland stelt landelijk een premie in voor elk geslaagd broedgeval van de kerkuil. (De premie werd in 1990 afgeschaft.)
- 1979** Met slechts 100 broedparen bereikt de kerkuilenstand een nieuw dieptepunt.
- 1986** Oprichting Landelijke Kerkuilenwerkgroep Nederland, gecoördineerd door Johan de Jong.
- 1990** Begin met het opstellen van het Soortbeschermingsplan Kerkuil.
- 1990** Voor het eerst in ruim 30 jaar komt het aantal broedparen van de kerkuil boven de 1.000! Dankzij een topjaar van de veldmuis brengen zo'n 1.100 broedpaartjes hun jongen groot.
- 1991** Ter ondersteuning van het beschermingswerk brengt Vogelbescherming Nederland de eerste landelijke Nieuwsbrief Kerkuil uit.
- 1996** Vogelbescherming Nederland reikt oorkondes uit aan mensen bij wie de kerkuil vanaf 1980 in totaal minstens vijf jaar succesvol heeft gebroed.
- 1996** Start van de uitvoering Soortbeschermingsplan Kerkuil (eind 2002 beëindigd).
- 2000** De kerkuil bereikt de 'magische' grens van 2.000 broedparen.
- 2004** De Kerkuilenwerkgroep Nederland krijgt een formele status en gaat als stichting verder.

was duidelijk, dat de leefomstandigheden van de kerkuil in rap tempo verslechterden.

Noodkreet

De noodkreet van de kerkuil werd gehoord. Langzaam maar zeker trokken steeds meer mensen zich zijn lot aan. Er werd van alles in het werk gesteld om de soort voor Nederland te behouden. In het begin kreeg herstel van nestgelegenheid de volle aandacht, later volgden ook andere beschermingsmaatregelen. Er ontstond een uniek samenspel van vrijwilligers, boeren, professionele beschermers en onderzoekers, die zich in 1986 verenigden in de Landelijke **Kerkuilenwerkgroep Nederland**. Een kleine duizend vrijwilligers, verdeeld over 16 regio's, houden zich nu met de bescherming bezig! Naast concrete bescherming zijn de regionale werkgroepen

Fries ûleboard

ook actief met voorlichting en educatie. Ze dragen bovendien allemaal bij aan het verzamelen van relevante gegevens, die in een landelijke database worden ingevoerd. Weinig bedreigde soorten in Nederland staan zo in de belangstelling als de kerkuil. Dat mag gerust uniek worden genoemd, waarbij alle lof voor al die vrijwilligers en boeren die zich met enthousiasme hiervoor inzetten.

Oorkondes werden uitgereikt ter gelegenheid van 5 opeenvolgende broedgevallen van de kerkuil. Ook mensen met een bijzondere verdienste voor de kerkuilbescherming ontvingen een oorkonde van Vogelbescherming Nederland. In 1991 viel de eer te beurt aan kerkuilcoördinator Allan Liosi.

Het brongebied van Anton Meenink

"Formeel ben ik wel coördinator van de kerkuilengroep," zegt Anton Meenink van de regio Achterhoek-Noord, "maar heel veel gaat vanzelf. De verantwoordelijkheden liggen bij de vogelengroepen Borculo, Neede, Eibergen en 'NW-Achterhoek'; Lochem met omliggende plaatsen. En het gaat goed zo. Eigenlijk is mijn voornaamste rol het verzamelen van gegevens. En natuurlijk regelmatig contact onderhouden met mensen van de verschillende vogelengroepen." Misschien iets te bescheiden, want Anton Meenink springt regelmatig bij als iemand hulp nodig heeft. Bovendien ringt hij de jonge kerkuilen in zijn regio. "Wij vormen een van de oudste kerkuilengroepen. Eind '74 is de Vogelengroep Neede opgericht. Met een melding, in de zomer van '75, dat bij een boerderij net buiten het dorp uilen achter de voorgevel zaten is ons 'kerkuilenwerk' begonnen."

Hij weet nog hoe enthousiast nestor Sjoerd Braaksma was dat Neede, in die moeilijke tijd halverwege de jaren zeventig, al zeven broedparen had, terwijl heel Nederland nauwelijks verder kwam dan tweehonderd. Kerkuilen weten Neede en omgeving nog steeds te waarderen. Van de twaalf kasten is altijd meer dan de helft bezet. Volgens Anton is de regio een belangrijk 'brongebied'. Jonge kerkuilen zwermen uit, soms zelfs tot ver buiten de landsgrenzen zoals hij met een terugmelding uit Polen graag laat zien.

2 Portret van de kerkuil

Wat maakt de kerkuil tot zo'n bijzondere vogel, die zich zo geliefd weet bij honderden vrijwillige beschermers? Is het zijn spookachtige verschijning? Of spreekt zijn mysterieuze leefwijze tot de verbeelding? Of zijn het de rauwe, soms angstaanjagende kreten die intrigeren? Een portret van de kerkuil, en de bijzondere eigenschappen van uilen in het algemeen.

De kerkuil is een kosmopoliet. Er zijn 35 ondersoorten bekend, waarvan er 2 in Nederland voorkomen: de zeldzame lichte vorm (*Tyto alba alba*) en de meest voorkomende donkere vorm (*Tyto alba guttata*). De meeste uilensoorten hebben een overwegend nachtelijke leefwijze en zijn daartoe uitgerust met bijzonder ontwikkelde zintuigen. De

kerkuil is de meest nachtelijke vogel onder de uilen.

Nachtkijkers

Opvallend zijn allereerst de ronde, stompe kop met grote, naar voren gerichte ogen. Deze 'nachtkijkers' zitten onbeweeglijk vast in de oogkassen. Dat lijkt onhandig, maar uilen hebben een extreem wendbare kop. Deze kan uiterst lenig links- en rechtsom 270° draaien, terwijl het onderlichaam roerloos op zijn plaats blijft. Zo heeft de uil moeiteloos zicht op de wereld om hem heen. Daarnaast wordt een groot deel van het gezichtsveld door beide ogen tegelijkertijd 'afgedekt'. Dit heet *binoculair* zien. Met dit ruimtelijk of *stereoscopisch* zien kunnen uilen heel precies de afstand tot hun prooi

Een gemengd huwelijk van een kerkuil in donkere vorm en een kerkuil in lichte vorm. Er bestaan ook vele varianten tussen deze twee uitersten.

schatten. En in het donker kijken is met speciale zintuigcellen voor het onderscheiden van zwart en wit al helemaal geen probleem. De kerkuil heeft maar liefst 425.000 van dergelijke cellen (staafjes) per mm^2 op zijn netvlies. Dat is zelfs veel meer dan de bosuil, die het met 37.000 staafjes per mm^2 moet doen.

Driedimensionaal horen

Ook het gehoor is bij uilen meer dan gemiddeld ontwikkeld, en bij de kerkuil nog eens extra! Aan de rand van de kopsluiers, die bij de kerkuil hartvormig is, bevinden zich grote ooropeningen met beweeglijke huidplooien, de oorkleppen. Via de sluiers, die als radar werkt, bereikt het geluid de gehoorgang.

De oorkleppen, die ook bescherming bieden tegen geluidsoverlast, dienen als een soort richtmicrofoon en kunnen naar alle kanten draaien.

Het linkeroor ligt wat hoger dan het rechteroor. Door deze asymmetrie komt geluid een fractie van een seconde eerder in het ene oor dan in het andere. Met deze oorconstructie, inclusief een relatief groot trommelvlies en een groot aantal zenuwcellen, maakt de kerkuil een driedimensionale geluidskaart van zijn omgeving. Zo weet hij exact de afstand te bepalen tot een muis in een greppel, in het gras of op een mols-
hoop!

De grote ooropening bevindt zich aan de rand van de kopsluis.

Fluwelen verenpak

Naast de bijzondere ogen en oren hebben kerkuilen en zijn soortgenoten nog een derde troef die hen bij de jacht in de kaart speelt. Uilen kunnen namelijk geruisloos vliegen. Het lichaam van de kerkuil is smal, bedekt met veel lichte veren en weegt slechts 300-400 gram, terwijl de vleugels een spanwijdte hebben van bijna een meter. De grote slagpennen zijn buigzaam en aan de uiteinden bedekt met dons. Zo wordt het vliegelaai dat van veel vogels bekend is, bij de kerkuil tot een minimum gereduceerd. De krachtige poten met scherpe klauwen completeren de uitrusting voor de nachtelijke roofexpeditie.

Slagpen

3 De kerkuil-biotoop

De kerkuil is liefhebber van het kleinschalige. In onze contreien vormen de halfopen cultuurlandschappen met allerlei landschapselementen die voor afwisseling zorgen zijn leefgebied. In bossen of bosrijke gebieden kom je hem zelden tegen. De kerkuil jaagt in het open veld, het liefst daar waar gras- en bouwland worden afgewisseld met kruidenrijke akkerranden, houtwallen, heggen of bosjes. Ook ruig begroeide, slecht onderhouden graslandgebieden, ruige grasstroken en wegbermen worden als jachtterrein benut. De meeste kerkuilen komen voor in het half open landschap op de zandgronden. Friesland, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant zijn de provincies met de hoogste dichtheden.

Plaatstrouw

Volwassen kerkuilen blijven gewoonlijk het gehele jaar in de naaste omgeving van de broedplaats. Ze zijn doorgaans trouw aan elkaar én aan een eenmaal gekozen nestplaats. Zo wordt een goede nestplaats vaak jaren achtereen bezet. Van een boerderij in het Friese Beetsterzwaag is bekend, dat verschillende generaties kerkuilen er meer dan 90 aaneengesloten jaren broedden! Tijdens strenge winters en perioden met weinig voedsel gaan kerkuilen zwerven. Dat is dan noodgedwongen. Een klein aantal volwassen uilen verandert in de loop van hun leven van broedplaats. Ringonderzoek toont aan, dat het dan meestal kleine verplaatsingen zijn van enkele kilometers.

Drie kerkuilbiotopen in Nederland:

De Achterhoek (pag. 12 boven);

Zuidoost Friesland, omgeving Beetsterzwaag (pag. 12 onder);

Flevoland (boven).

Vliegen, zitten en bidden

Het voedselaanbod bepaalt de grootte van het jachtgebied. Bij een rijke muizenstand hebben kerkuilen voldoende aan een oppervlakte van 0,4 – 0,6 km² of aan een gebied met een straal van 800 tot 1.500 meter rond de broedplaats.

De kerkuil kent drie jachttechnieken: laag vliegend, zittend of biddend (zie ook pagina's 14-15). De zogenaamde 'laagvlieg-route' komt het meest voor. De kerkuil vliegt dan langzaam, met korte glijpauzes, op een hoogte van 1 tot 3 meter en volgt een vaste route. Ogen en oren zijn alert op de aanwezigheid van prooien.

Daarnaast jaagt de uil vanaf vaste punten, zoals paaltjes aan de rand van het weiland,

kilometerpaaltjes langs verkeerswegen of een laaghangende boomtak. Vanaf deze plaats wacht hij geduldig op wat er aan prooidieren in de nabijheid komt. Deze 'energiezuinige' methode is vooral 's winters voordelig. Er is dan minder prooiaanbod, terwijl veel energie nodig is om het lichaam warm te houden. Een derde methode is bijzonder passend bij zijn naam. We zien de kerkuil dan tijdens het laagvliegen even stil in de lucht hangen, met bewegende vleugels. Dit zogenaamde 'bidden' is ook bekend van de torenvalk. De kerkuil kan zo zelfs een stukje terugvliegen! Vanuit deze helicopterview wordt de prooi gelokaliseerd waarnaar de uil duikt.

4 De spijskaart

Van weinig uilensoorten is het voedsel zo goed onderzocht als van de kerkuil. De braakballen met de onverteerbare prooiresten laten zich lezen als een menukaart, waarop het favoriete voedsel staat vermeld. Op de kaart vormen allerlei muizen het hoofdgerecht: vooral veldmuizen en spitsmuizen, maar ook wel woelmuizen. Deze vormen voor 98% de kerkuilenkost. Vogels, amfibieën en allerlei ongewervelde diertjes zijn slechts tussendoortjes, en vullen het menu voor slechts 2% aan.

Veldmuis favoriet

De veldmuis is met stip het favoriete prooierdier. Deze muizen komen talrijk voor in korte, ruige vegetaties, op lichte hellingen zoals slootkanten, in bermen en op dijken die niet te nat of te droog zijn. Ook komen ze in soms grote aantallen voor op verwaarloosde terreintjes, zoals braakliggende akkers, waar ze als planteneters van alles van hun gading vinden.

Bosspitsmuis goede tweede

Bij afwezigheid van veldmuizen is de bosspitsmuis een belangrijk alternatief. Deze muizen komen in diverse landschapstypen voor. We vinden ze in ruige graslanden, bermen, heggelandschappen, heide, duinen en parken. Ze komen talrijk voor in het menu van de kerkuil. Door hun gewicht (9 tot 13 gram) hebben bosspitsmuizen echter minder voedingswaarde dan veldmuizen (14 tot 40 gram). Het voedsel van de bosspitsmuis bestaat uit ongewervelde dieren, zoals wor-

braakballen

Veldmuis bepaalt succes kerkuil

Veldmuizen: in sommige jaren wemelt het ervan, en soms ook lijken ze een heel seizoen van de aardbodem verdwenen. Toch kennen die aantalschommelingen een opmerkelijke regelmaat; er wordt wel gesproken van de veldmuiscyclus. Zo'n cyclus duurt normaal drie jaar, soms vier of vijf jaar. En die cyclus is allesbepalend voor het broedsucces van de kerkuil.

Het eerste jaar van een veldmuiscyclus kent een zeer lage populatiedichtheid. Als kerkuilen dan al tot broeden komen, hebben ze maar een beperkt aantal eieren. De kans op succesvol uitvliegen van de jongen is dan gering. Het daaropvolgende jaar trekt de muizenstand iets aan, maar er is beslist nog geen sprake van een plaag. Het derde jaar is doorgaans 'topjaar', voor veldmuis én kerkuil. Het aantal muizen kan dan oplopen tot 50 per vierkante meter. Een paartje kerkuilen heeft dan een groot legsel van soms wel 8 eieren, en vaak is er een tweede, soms zelfs een derde broedsel.

Het menu van de kerkuil. De dikte van de pijlen geeft het belang aan van de diverse prooien, gemeten naar aantal. Prooisorten vanaf rechtboven met de klok mee: vogels, spitsmuizen, veldmuis en overige muizen.

Je doet het om iets voor de natuur te betekenen

"Die kast hangt hier vanaf '86. We hadden toen wat reparaties aan het dak en kregen een *ûleboard*. Er is toen meteen een kast achter geplaatst. Twee jaar later was het raak! Sindsdien hebben we op één jaar na kerkuilen gehad. En altijd jongen, in 1996 hadden we zelfs twee legsels, met in totaal zeven jonge uilen. Misschien was 't muizenaanbod toen al groter?" Willem Terluin, boerend in het Friese Noordbergum, doelt op de biotoopproef in het kader van het Soortbeschermingsplan Kerkuil. Hij is één van de acht deelnemers in Friesland. De proef moet uitwijzen wat het effect is van ruige perceelsranden op de veldmuizenstand. Er staat een vergoeding tegenover, maar daar gaat het Terluin niet om.

"Het is de ideologie waarom je het doet; de wil én overtuiging dat je iets voor de natuur kunt betekenen, het liefst met maatregelen die blijvend verbetering brengen. En is een paartje kerkuilen al niet een enorme beloning? Of de wetenschap, via een ringmelding, dat één van jouw uilen nu in Veenklooster z'n nest heeft? Daar doe je 't voor!"

Terluin is een bezielde, extensief boerende natuurvriend, die de tijd neemt om te genieten van het vrije dierenleven op zijn land en daar ook de omstandigheden voor creëert.

men, kevers, spinnen, pissebedden, slakken en soms kleien zoogdieren.

Huisspitsmuis winterkost

De huisspitsmuis leeft voornamelijk in de omgeving van menselijke bebouwing. Hij is een echte cultuurvolger en houdt zich op in schuren, hooimijten, houtstapels, composthopen, ruige tuinen, onkruidvelden, bermen en dijken. De huisspitsmuis is een van de belangrijkste winterprooidieren van de kerkuil. Plaatselijk, zoals in Noord-Holland, is de huisspitsmuis het gehele jaar hoofdvoedsel.

In kleinere aantallen worden de volgende prooien gevangen: bosmuis, huismuis, mol, dwergspitsmuis, veldspitsmuis, waterspitsmuis, rosse woelmuis, noordse woelmuis, ondergrondse woelmuis, woelrat, dwergmuis, bruine rat. Van de vogels staan vooral spreeuwen en mussen op de kaart.

5 Baltsen en broeden

Als in februari de dagen merkbaar lengen en de temperatuur wat aangener wordt, beginnen de kerkuilen elkaar het hof te maken. De ijselijke kreten van het mannetje doorklieven dan de nacht. Dit gedrag dient vooral om het broedterritorium af te bakenen. De korte, luide kreten zijn soms wel 50 keer per minuut te horen!

Tijdens de balts vliegen mannetje en vrouwtje met grote snelheid achter elkaar aan. Ook dat is luidruchtig, want beide vogels klappen dan veelvuldig met hun vleugels. In deze fase is de band nog niet echt innig. Komt het mannetje te dichtbij, dan volgt een fel snavelgevecht. Het mannetje heeft inmiddels de nestplaats gekozen, en lokt de partner daar naartoe met een ont-
hoofde muis!

In de nestplaats zélf ligt dan al een flinke voorraad muizen, alsof hij wil zeggen: we zullen het hier goed hebben.

Geleidelijk worden beide partners meer vertrouwd met elkaar, en volgt verzoening. Met een snorrend 'duet' bezegelen ze de band.

Het weer en de muizenstand zijn bepalend voor de aanvang van broeden. Meestal worden de eieren in april of mei gelegd. Tijdens een zacht voorjaar en een goede muizenstand is dat eerder. In voedselrijke jaren brengen de kerkuilen meerdere broedsels groot, soms tot in december!

Piepen, krassen en sissen

De eieren zijn iets ovaal en dofwit. Het vrouwtje legt met tussenpozen van 2 tot 4 dagen haar eieren, gemiddeld 4 tot 7 totaal, en begint meteen na het eerste ei te broeden. Daardoor komen de jongen ook met tussenpozen uit het ei. Het mannetje voorziet haar gedurende de gehele broedperiode van voedsel. Na ongeveer 4 weken ziet het eerste uilskuiken van ongeveer 14 gram en 5 centimeter groot het levenslicht. Hoewel, de oogjes blijven nog ongeveer 10 dagen gesloten. Het jong communiceert met ma door piepende en krassende kreetjes en sissend geblaas. Zij op haar beurt maakt een klokkend geluid vóórdat ze kleine stukjes vlees aan haar jong voert. Na ongeveer twee weken maakt de eerste witte donslaag plaats voor een tweede, die gelig wit van kleur is. In de derde week zijn de jongen in staat kleine prooien, zoals spitsmuizen, geheel naar

binnen te werken. Pas op de twintigste dag kijkt de jonge kerkuil met geheel open ogen de wereld in. De kop wordt nu gesierd met de zo kenmerkende, hartvormige sluier. Het wijfje is 's nachts niet meer op het nest te vinden en jaagt nu samen met het mannetje. Rond de zesde week maakt het dons achter de kop plaats voor veren.

Luchtdoop

De slag- en staartpenen zijn aan het begin van de achtste week volledig ontwikkeld: klaar voor de eerste vlieg oefeningen! Na ongeveer negen weken vliegt een jonge kerkuil redelijk goed en gaat hij zelfs voor korte perioden naar buiten. De jongen worden nu écht zelfstandig. Hun behendigheid in het

vliegen verschilt nauwelijks meer van die van de oudervogels. Die voeren hun jongen nog wel sporadisch, maar laten hen ook geheel zelfstandig voedsel zoeken. Het jagen is weliswaar aangeboren, maar de fijne kneepjes moeten toch echt worden geleerd! Na drie á vier maanden verlaten de jongen het ouderlijk territorium en gaan op zoek naar een nieuw gebied. Aan het einde van hun eerste levensjaar zijn ze volwassen, maar er zijn altijd uitzonderingen. Zo is een broedgeval bekend van een vrouwtje kerkuil van vijf maanden oud!

Korte- en langeafstandsvliegers

Jonge kerkuilen verspreiden zich na het broedseizoen in willekeurige richting. Bijna

Het werk is goed verdeeld

Ruim dertig jaar al zit Johan de Jong uit het Friese Ureterp in het kerkuilen-vrijwilligerswerk. "Het begon heel onschuldig, met een melding van een broedpaartje in de boerderij van de familie Poppinga, in Beetsterzwaag. Ik werkte toen als leraar biologie, en deed veel aan veldwerk. Dat nest bij Poppinga was een bijzonderheid als je bedenkt dat er in die tijd zo rond de twintig broedpaartjes in heel Friesland waren. Nu zijn dat er in goede muizenjaren meer dan driehonderd! Ik ben me er na die ervaring meer in gaan verdiepen."

In de jaren zeventig - Johan de Jong studeerde inmiddels biologie aan de universiteit in Groningen - ging hij ook onderzoek doen. "Daar was een praktische reden voor. Je moest in die tijd twee jaar onderzoek doen. Het nachtelijke onderzoek aan de kerkuil was goed te combineren met mijn dagtaak op school!"

Van de spreekwoordelijke slaperigheid die kerkuilen wordt toegedicht heeft hij nooit iets begrepen. Het grootste deel van hun activiteiten - jagen en voeden - speelt zich juist in nachtelijk duister af. De Jong heeft er nog steeds het grootste respect voor.

In 1985 nam Johan het coördinatorschap van de landelijke Kerkuilenwerkgroep van Sjoerd Braaksma over. "Die deed het tot dan praktisch in z'n eentje. Een enorme prestatie die hem drie volle maanden per jaar kostte. Ik heb een regio-indeling gemaakt, anders zou ik het niet redden. En dat concept heeft zich in de loop der jaren goed ontwikkeld. Mijn taak is nu vooral om de zaak te blijven stimuleren."

70% van de jonge geringde kerkuilen wordt binnen een straal van 50 km teruggevonden en 87% binnen 100 km. Slechts 2,5% van de in ons land geringde uilen wordt verder dan 300 km teruggemeld. Maar ook hier zijn uitzonderingen bekend. Zoals de Gelderse uil, die op 16 juli 1961 als nestjong werd geringd. Na 16 maanden werd hij teruggemeld uit Spanje, helaas als slachtoffer van de jacht. De vogel had maar liefst 1.470 km afgelegd! Op 15 februari 1991 verbrak een eveneens Gelderse uil dit record. Deze vogel had zijn avontuur oostwaarts gezocht, en werd op 1.530 kilometer van de nestplaats vanuit Oekraïne teruggemeld.

6 Bescherming is mensenwerk. Doe mee!

De afgelopen 35 jaar is de kerkuil uit een diep dal gekomen. Dat is een geweldige prestatie van heel veel betrokkenen. Het bewijst bovendien de kracht van samenwerking, waarbij verschillende partijen elkaar ieder met eigen expertise en mogelijkheden aanvullen en ondersteunen.

Vrijwilligers, onderzoekers, bewoners bij broedplaatsen, Vogelbescherming Nederland, de overheid en sponsors, zij allen hebben een stevig fundament gelegd voor de kerkuilenbescherming in ons land.

Via de Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland weet deze cultuurvogel zich verzekerd van blijvende aandacht. Want de kerkuil blijft kwetsbaar. Er kunnen nog altijd nieuwe broedkasten worden geplaatst, bestaande broedplaatsen moeten jaarlijks worden geïnspecteerd en onderhouden. Ook het aantal verkeersslachtoffers baart nog steeds zorgen. En bij de (her)inrichting van ons agrarisch land moet en kán nog veel meer rekening worden gehouden met de biotoopwensen van deze boeiende nachtvogel. Kortom, genoeg beschermingswerk waar ook u aan kunt bijdragen. Kijk voor adressen op pagina 31.

Bij menig boerengezin wordt de kerkuil gastvrij onthaald.

Beschermingsmaatregelen voor de kerkuil

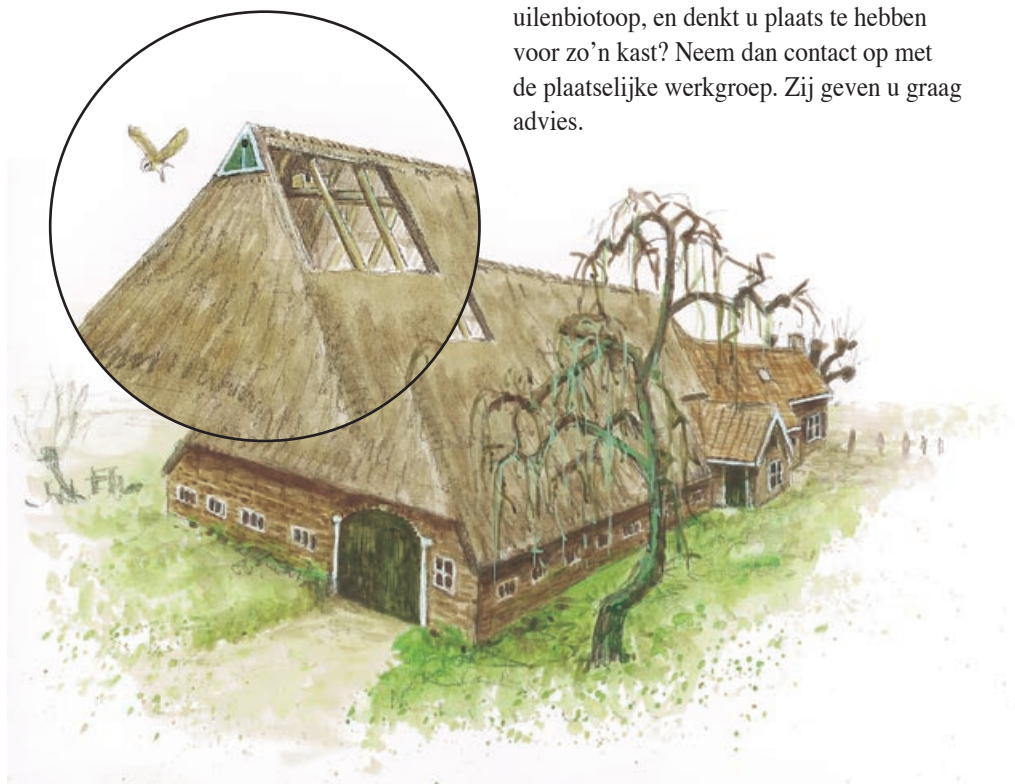
1 Geschikte nestgelegenheid

Kerkuilen broeden op donkere plaatsen. Van nature bieden boomholten (bijvoorbeeld in iep of eik) en rotsspleten een geschikte nestplaats voor deze uil, die zélf geen nest maakt. In Nederland zijn de uilen echter aangewezen op donkere ruimtes in gebouwen als boerderijen, kerken, kastelen, molens, schuren, fabrieken, graansilo's, duiventillen en torens.

Vroeger broedde zo'n 40% van de kerkuilen in ons land in en om boerderijen en 27% in

kerken. Tegenwoordig broedt het overgrote deel, ruim 80%, rond de boerderij. De meeste kerkuilen maken gebruik van speciale nestkasten, die in gebouwen worden geplaatst. Deze kasten bieden een rustige, donkere en veilige broedplaats. De uilen maken er ook buiten het broedseizoen gebruik van. Vrijwilligers van de regionale kerkuilenwerkgroepen plaatsen en onderhouden de kerkuilkasten. Bij de jaarlijkse inspecties worden alle (broed)gegevens nauwkeurig geregistreerd. Woont u in een geschikt kerkuilenbiotoop, en denkt u plaats te hebben voor zo'n kast? Neem dan contact op met de plaatselijke werkgroep. Zij geven u graag advies.

Kerkuilen broeden bij voorkeur op donkere plaatsen. Allerlei typen gebouwen zijn geschikt, als de uil er maar rustig kan broeden: schuren, oude fabrieken, graansilo's, duiventillen, torens, schoorstenen, luchtkokers. De meeste kerkuilen broeden in nestkasten in boerderijen.

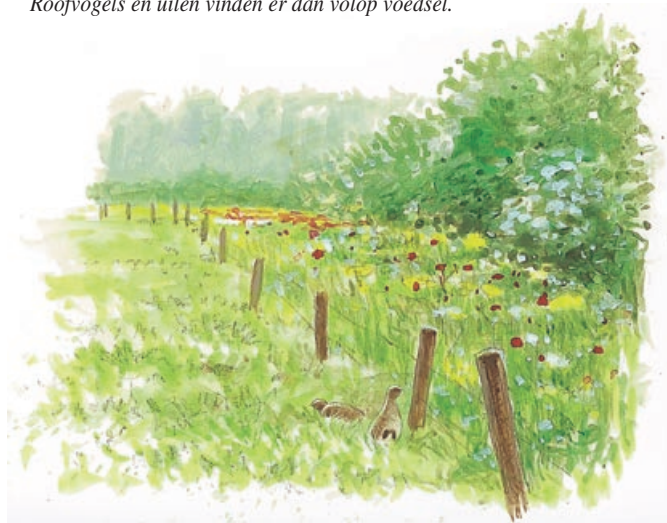
2 Verbetering voedselaanbod

Met diverse, soms simpele maatregelen kan de omgeving aantrekkelijker worden gemaakt voor muizen.

- Houtwallen en heggen in het landschap zijn geschikte muizenbiotopen. Een rand van enkele meters draagt bij aan een hoge muizenstand.
- Creëer bloem- en kruidenrijke randen langs de percelen en sloten.
- Zorg ervoor, dat de kruidenrijke randen van verschillende percelen zoveel mogelijk aaneengesloten zijn. (Lint door het landschap.)
- Ruige en grazige terreinen die slechts incidenteel worden gemaaid, zijn bij verschillende muizensoorten erg in trek. Denk bijvoorbeeld aan boomgaarden, natuurgebieden en recreatieterreinen.
- Ruige wegbermen met afwisselend korte en lange vegetatie zijn eveneens geschikte muizenbiotopen. Leg dergelijke bermen echter niet aan langs wegen met veel nachtverkeer.
- Creëer bijvoorbeeld op overhoekjes veldjes met rogge en haver. Dit soort kleinschalige maatregelen trekt muizen aan.
- Tijdens strenge winters met veel sneeuw kan de 'muizenhaard' als speciale voedselvoorziening voor kerkuilen uitkomst bieden. (Zie tekening.)

Een dik pak sneeuw in de winter maakt het de kerkuilen moeilijk. De muizen bevinden zich onder de sneeuw. Een muizenhaard zorgt dan voor extra voedsel. Zo'n haard is even simpel als doeltreffend. Kies een rustige plek en maak daar een berg kruislings gestapeld snoeihout met veel open ruimte ertussen. Leg onder het snoeihout wat stro of hooi, en strooi er regelmatig granen of andere zaden tussen. Zo creëer je een ideaal leefgebied voor muizen, egels en andere kleine zoogdieren. Roofvogels en uilen vinden er dan volop voedsel.

Kruidenrijke perceelranden zijn aantrekkelijk voor muizen én uilen.

3 Veilig verkeer

De kerkuil jaagt graag langs wegbermen op muizen. Daarbij vallen helaas nogal eens verkeersslachtoffers. Om dit tegen te gaan, kan een wegberm onaantrekkelijk worden gemaakt voor muizen.

- Breng vlak langs de weg opgaande beplanting of wallen aan.

- Hectometerpaaltjes zijn bij de kerkuilen geliefd als uitkijkpost of rustplaats. Deze paaltjes bevinden zich zó dicht bij het verkeer, dat uilen bij het opvliegen risico lopen te worden aangereken. Het is sterk aan te bevelen, de hectometerpaaltjes te voorzien van bijvoorbeeld een boog van dunne staaldraad. Daarmee zijn ze ongeschikt als rustplaats.

- Een wel heel bijzondere maatregel is toegepast langs de weg Brummen – Zutphen. Speciale borden maken de weggebruikers attent op het voorkomen van jagende uilen. Voor zowel de automobilist als de kerkuil een veilig idee.
- Plaats langs drukke wegen zitpaaltjes voor de uilen op minimaal 10 meter van de rijbaan of vluchtstrook.

Adressen en websites

Adressen

- *Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland*

Johan de Jong
Algemeen coördinator
Lipomwyk 2
9247 CH Ureterp

Wied Hendrix
Secretaris
Snethlageweg 16
7255 CE Hengelo (Gld.)

- *Vogelbescherming Nederland*

Postbus 925
3700 AX Zeist
030 – 693 7700

- *Vogeltrekstation Arnhem*

Postbus 40
6666 ZG Heteren

Websites

- www.uilen.org
(Stichting Kerkuilenwerkgroep Nederland; hier ook de adressen van de regionale kerkuilenwerkgroepen en materiaal voor werkstukken.)
- www.kerkuilwerkgroep.be
(Kerkuilwerkgroep Vlaanderen)
- www.vogelbescherming.nl
- www.vogeltrekstation.nl

Help mee vogels beschermen!

Vogelbescherming Nederland zet zich in voor vogels en hun leefgebieden. Vogels zijn een goede graadmeter voor de kwaliteit van natuur en milieu. Handhaving van hun soortenrijkdom onder natuurlijke leefomstandigheden zijn essentiële voorwaarden voor het behoud van de biodiversiteit op aarde.

Samenwerking is de sleutel tot succesvolle bescherming. Op regionaal, nationaal en internationaal niveau werkt Vogelbescherming Nederland samen met collega-organisaties, overheden en vele vrijwilligers. Vogelbescherming Nederland is Partner van BirdLife International, wereldwijd actief voor vogels en natuur.

Postbus 925

3700 AX Zeist

tel 030 693 77 00

fax 030 691 88 44

www.vogelbescherming.nl